دواكەوتە ژیری و هۆكارەكانی

بەشی یەكەم

بەكوردی كردنی خالەبەكر
bakeramin@hotmail.com

لەم روانگەیەوە كۆ گەلێك بیروراو بۆچونی جیاواز هەیە لەنێوان دەروونناساندا سەبارەت بەهۆكارەكانی دواكەوتەژیری،تەنانەت "یانتYannet" كەپسپۆرو زانایە لەبواری دەرون ناسیدا،پشت دەبەستێت بە پتر لەسەد سەر چاوەی زانستی و ئاماژە بەوە دەكات كەپترلە سەد هۆكار هەن دەبنە هۆی تووش بوون و دووچار بوون، ئەمەش ئەوە ناگەێنێت كە هەر یەك لەم هۆكارانە كاریگەری پلە یەكەمی هەبێت، لەبەر ئەوەی هەندێكیان هیچ كاریگەریەكی ئەوتۆیان نیەو هەندێكیشیان كاریگەری ئەوتۆیان هەیە.

ئەم جیاوازی و هۆكارانەش سەبارەت بەدواكەوتەژیری خۆی لە بازنەی كاریگەرێتی بۆماوەیی راستەوخۆدا یان ناراستەوخۆدا دەبینێتەوە، وێرای كاریگەرێتی ژینگەو دەورووبەریش. لەروانگەی ئەم دیدوبۆچونەوە سەبارەت بەگفت و گۆكردن لەمەر هۆكارەكانی داكەوتەژیری دەتوانین وەدووی سەربووردەو چۆنێتی مامەڵەكردن و پەیرەوكردنی ئەو قۆناغانەدا بچین كە هۆكارەكان كاریگەری خۆیان دەردەخەن وەیان سەرو بەندی ئەو تەمەنەی كەهۆكارەكانی تیا دەخولقێت و تیا سەر هەڵدەدات.

وە بەپێی ئەم بنەمایەش دەتوانین رەچاوی ئەم هۆیانە بكەین كە خۆیان لەم سێ هۆكارەدا دەبیننەوە.

1.هۆكارەكانی پێش لە دایك بوونPrenatal Causes.

ئەمەش ئەو هۆكارانەیە كە لە سەرو بەندی سك پریدا پێش لە دایك بوون كاریگەرێتی دەكاتە سەر جەنین.

2.هۆكارەكانی كاتی لە دایك بوونPerinatal Causes.

ئەمەش ئەو هۆكارانەیە كە كار دەكاتە سەر منداڵ لە كاتی لەدایك بووناداو پاشان دەبنە هۆی دواكەوتەیی.

3.هۆكارەكانی پاش لە دایك بوونPostnatal Causes.

ئەمەش ئەو هۆكارانەیە كە كار دەكاتە سەر منداڵ پاش ئەوەی لەدایك دەبێت، بەتایبەتی لەساڵەكانی سەرەتای تەمەنیدا، پاشان دەبنە هۆی دووچار بوونی دواكەوتەیی.

4.وەهەروەها هۆكاری دیكەش هەن كەدەتوانین بەو هۆكارانە ناوزەندیان بكەین كەتائێستا دەست نیشا نەكراون و دەبنە هۆی دواكەوتە ژیری، توێژینەوەكانیش ئەم هۆكارانە دەگەڕێننەوەبۆ ئەوبارودۆخەنەزانراوانەی كەتوشبوانی دواكەوتەژیری بەئەندازەیەكی سووك دووچاری هاتون و رێژەكەشیان خۆی دەدات لە70٪بۆ75٪ وەلێرەشدا درێژەبەباسكردنی ئەم هۆكارانە دەدەین.

یەكەم:هۆكارەكانی پێش لەدایك بوون.

ئەمەش كۆمەڵێ هۆكارن كەپێش لەدایك بوون كاردەكەنە سەر ئاوەلمە" جەنین" و دەبێتە هۆی هێنانەكایەی دواكەوتەژیری،دەشتوانین بیانگەڕێنینەوە بۆ هۆكارە بۆماوەییەكان، بەڵام لێرەدا تووشبوانی دواكەوتەژیری بەهۆی بۆماوەییەوە لەرێگەی جیناتەوە كە كرۆمۆسۆمات و خانەكانی زاووزێ لەخۆی گرتوون بەپێی یاسای بۆماوەییەوە راستەوخۆ روودەدەن و بەدیاردەكەون.

بۆماوەییش بەشێوەیەكی راستەوخۆو ناراستەوخۆ دەبنە هۆی سەرهەڵدانی دواكەوتەژیری، وەهەروەها گۆرانكاریە هەنوكەییەكانی نەخۆشیەكەش كاردەكەنە سەر جیناتەكان، هۆكارەكەشی دەگەڕێتەوە بۆ كرۆمۆسۆماتەكان لەو كات و دەمانەدا كە خانەكان دووچاری دووكەرتی دەبن، سەرباری ئەمەش دواكەوتەژیری پاش لەدایك بوون بەهۆی هەندێ هۆكارەوە روودەدەن بەڵام هەندێك جار وارووودەدات كەبەهیچ شێوەیەك پەیوەندیان بەجیناتەوەنەبێت، بەڵكو دەگەڕێتەوەبۆ ئەو هۆكارانە كە پاش پیتاندن"اخصاب" روودەدەن و جەنین دروست دەكەن و پێكی دەهێنن، ئەمەش لەو كاتەدا روودەدات كە ئاوەلمەكە" جەنینە"كە لەسەرەتای دروست بوندایە، واتە لەدەمەدەمی سك پریداو پاشان دواكەوتە ژیری لێدەكەوێتەوە.

بەم پێ یەش هۆكارەكانی پاش لەدایك بوون دەكەین بە دوو بەشی سەرەكیەوە،كەئەمانەن:

أ.هۆكارە جینێكانGenetic Factors

ب.هۆكارە نا جینێكانNon – Genetic Factors.

أ.هۆكاره جینێكان:

وەهەروەها ئەمەش دەبێت بەدوو بەشەوە:

1.هۆكارەڕاستەوخۆكانی جیناتەكان.

2.هۆكاره نا ڕاستەوخۆكانی جیناتەكان.

1.هۆكاره ڕاستەوخۆكانی جیناتەكان :

مندالْ له دایك و باوكەوه یان له نەوەكانی پیش ئەوانەوە(واته كەس و كاری دایك و باوك) دەبێته مندالێكی دواكەوتەژیر ئەمەش لەڕێگەی جیناته بۆماوەكانەوه ڕوودەدەن، ئەم جیناتانەش هەلگری هەمان سیفاتی ویراسی ئەو جیناتانەیه كەدەبێته هۆی دروست بوون و تووش بوونی دواكەوتەژیری، ئەم شێوه دواكەوتەژیریەش به دواكەوتەژیری باو(سائد) ناوزەند دەكرێت،ئەمەش لەهەموو نەوەكاندا دەردەكەوێت بەڕێژەی 1:3 بەپێی یاسا ویراسێكانی"مندل" وەهەروەها"پنروسPenrose" یش وای بۆدەچێت كه دواكەوتەژیری باو لەوەچەی ئەوكەسانەدا دەردەكەوێت كه بەهۆی ناپێكهاتەییانەوه دروست دەبێت، ئەمەش به سێ بەلگه دەسەلمێنێت.

أ.دەركەوتنی دواكەوتەژیری بەڕێژەیەكی زۆر لەناو تاكەكانی خێزاندا.

ب.نیوەی هەموو نەوەیەك دواكەوتەژیری كاری تێدەكات.

ج.گەر بێت و دایك و باوك لەبنەڕەتدا دواكەوتەژیربن.

وەهەروەها دواكەوتەژیریش لەڕێگەی ئەو جیناتانەوه دروست دەبێت كه پێیان دەوترێت جیناته سست و لاوازەكان، وەئەگەر بێت و دایك یان باوك هەر كامێكیان هەلگری ئەم جیناته سست و لاوازه بن بەبێ ئەوەی هیچ دیاردەیەكی دواكەوتەژیریان پێوەدیاربێت ئەوه ناگەێنێت كەئیتر جیناتەكه هەر بەسستی و لاوازی دەمێنێتەوەو ناچێتەوه بارودۆخێكی ئەكتیڤەوە، وه ئەم جۆره دواكەوتەژیریەش هۆكارەكەی دەگەڕێتەوەبۆ ئەو جیناته سست و لاوازه كه پێی دەوترێت داكەوتەژیری سست بوو، ئەمەش بەپێی یاسا ویراسێكانی"مندل" له هەموو نەوەیەكدا دەرناكەوێت و ڕوونادات. بەلاَم"پنروس"وای بۆدەچێت كه دواكەوتەژیری سست و لاواز له ئاكامی نائاسودەیی و نەخۆشی بیوكیمیاویی وه ڕوودەدات كه لەڕێگەی دایكەوه یان باوكەوەدەگوێزرێتەوەبۆ جیناتەكە، پاشان دەبێته هۆی شێواندن و تێكچونی دەماغ و كۆئەندامەكانی دەمار "الجهاز العصبی"، ویراسەتی ئەم جیناتەش دەگەڕێتەوه بۆ پشتاوپشت(واته باپیرەی باپیره گەوره) ئەمەش لەو كەسانەدا دەردەكەوێت كەزیاتر پەل هاویشتنی ژن و ژنخوازی لەنیوان یەكتریدا پەیڕەو دەكەن، لەبەر هەندێ دیاردەی دواكەوتەژیری ئاشكراتر لەنێوانیاندا دەردەكەوێ. بۆئەم ڕاستیەش گەر بێت و توێژینەوەكانمان له میانەی ئەم بیروبۆچونانەوه بخەینه گەڕ سەبارەت بەڕۆچوون بەمێژوی بنج و بناوانی ئەم خێزانانەوه ئەوا له ڕاستیدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كه دواكەوتەژیری زیاتر لەو خێزانانەدا دەردەكەوێت كەپەیوەستن بەوەی كه ژن و ژنخوازیەكانیان هەر له بازنەی كەسایەتی و خزمایەتیدا چەقی بەستوه، ئەمەش پێی دەوترێت (دواكوتەژیری خێزانی)Familial Type وەمەزەنەكردنی ئەم شێوه دواكەوتەژیریانەش خۆی ئەدات له نزیكەی 20٪ تا40٪ . وه بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونەش پشت دەبەستین بەو توێژینەوەیەی (یانت) كه 2500 كەسی لەخۆ گرتبوو، له ئاكامدا گەیشته ئەو دەرەنجامەی كه له40٪ ی دواكەوتەژیرەكان دەگەڕێتەوه بۆ شێوه پێكهاتەكانی خیزان.

وەلێرەشدا ئەوەی پەیوەندی به بۆ ماوەیی جیناتەكانەوه هەیە، بۆمان هەیه ئەوه وەبیر بهێنینەوەكه تاكەكەس بەشێوەیەكی یەكسان ژمارەی كرۆمۆسۆمات له دایك و باوكەوه وەردەگرێت و بۆی دەمێنێتەوە، له هەر یەكێكیان(واته دایك و باوك) 23 كرۆمۆسۆم وەردەگرێت ، بەم واتایه تاكه كەس دەبێته خاوەنی 46 كرۆمۆسۆم كه له 23 جووت كرۆمۆسۆم پێك دێن.

وەهەروەها ئەوەی شایەنی ووتنه له سالْی 1959 دا (لیجوین و هاوڕێكانی) پەییان بەوه برد كه ئەو دۆخه دواكەوتەژیریەی كه بەمەنگۆلی ناوزەندیان كرد هۆكارەكەی دەگەڕێتەوه بۆ ئەوەی كه تاكەكەس دەبێته خاوەنی كرۆمۆسۆمێكی زیاتر، ئەم كرۆمۆسۆمەش دەلكێت بەجووتێك له جووته (كرۆمۆزۆمات)ی ژماره 21 وه،بەم چەشنەش كرۆمۆسۆماتی سیانەییTrisomy پێك دەهێنن نەك دوانەیی.

وەهەروەها هەندێ دۆخی تر هەن کە دەبنەهۆی خولقاندنی جۆرێکی تر لە مەنگۆلیەت، ئەویش ئەو جۆرەیە کە کرۆمۆسۆمی زیایە لە خۆ ناگرێت بەڵکو تاکەکەسەکە خاوەنی 46 کرۆمۆسۆمەو بەڵام یەکێك لەو کرۆمۆسۆمانە دووکەرت دەبێت و کەرتێکیان بەکرۆمۆسۆمێکی ترەوە دەلکێتDislocition ئەمە وێرای سێهەمین جۆری مەنگۆلیزم کە بەMosaic Mongolismناوزەنددەکرێت.

وە لەم سێ جۆرەدا جگە لە جۆری یەکەمی، ڕێژەی 4٪ بۆ 1٪پێك دەهێنن لە کۆی گشت شێوازەکانی تر، لە تەك ئەوەشدا مەنگۆلیزم لە کۆمەڵگادا بەگشت شێوەکانیەوە لە نێوان هەزار منداڵدا بە یەك بۆ دوو مەزەندە دەکرێت.

سەرباری ئەمەش(ثۆرنThorne)یش ئاماژە بەوە دەکات کە ڕادەی دواکەوتەژیری ئەم جۆرە مەنگۆلیزمانە یان مامناوەندیە وەیان کاریگەرە.

2.هۆکارە نا ڕاستەوخۆکانی جیناتەکان.

ئەم هۆکارانەش خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە جەنین سیفاتی جیاواز لەخۆدەگرێت لەوسیفاتانەی کە لەهۆکارە ڕاستەوخۆکانی جیناتەکاندا لە بارەیانەوە دواین، چونکە لێرەدا دواکەوتەژیری بۆماوەیی ڕاستەوخۆ سەرهەڵنادات، بەڵام ئەوەی لێرەدا بۆ جەنینەکە جێ دەمێنێت و وەریدەگرێت شێوەیەکە لەشێوەکانی نەخۆشی یان شێوەیەکە لەپشێوی یان شێوەیەکە لەشێوەکانی گۆڕانکاریە کیمیاوێکان کە لەدایکەوە وەیان لەباوکەوە وەیان لەهەردوکیانەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جەنین ئاکامیش دەبێتە هۆی تێکچونی دەماغ و کاریگەری دەکاتە سەر کۆئەندامی دەمارەکانی منداڵەکە(جهاز ألعصبی) سەرەنجامیش دروست بوونی بەربەست لەسەر نەشونماکردن و دواتر دووچاربوونی منداڵەکە بەدواکەوتەژیری.

ئەم شێوازانەش ئەم هۆکارانەی لێدەکەوێتەوە:

*

سەرچاوە:ألتخلف ألعقلی، د.سلێمان ألریحانی، چاپی یەکەم 1981، ل 55– 59.